

Эргешали кызы А., Айдарова М.Д.

ҮЙ-БҮЛӨЛҮК ТАРБИЯНЫ ИЗИЛДӨӨЛӨР ЖӨНҮНДӨ

Эргешали кызы А., Айдарова М.Д.

ОБ ИССЛЕДОВАНИЯХ СЕМЕЙНОГО ВОСПИТАНИЯ

Ergeshali kyzy A., M.D. Aidarova

ABOUT THE RESEARCHES OF FAMILY EDUCATION

УДК: 37.032/018.1

Үй-бүлө ар бир адамдын жашоосундагы негизги баалуулук катары жаштарды рухий-правалык жактан тарбиялоодо өтө чоң мааниге ээ. Макалада баланын инсан катары калыптануусунда үй-бүлөнүн ролу жана чет элдик чыгаан педагогдордун үй-бүлөлүк тарбияны изилдөөлөрү жөнүндө баяндалды.

Негизги сөздөр: үй-бүлө, элдик педагогика, адеп-ахлак, үй-бүлөлүк маданият, тарбия, үй-бүлөлүк тарбия, ата-энелердин педагогикалык маданияты.

Семья как важнейшая ценность в жизни каждого человека занимает особое место в духовно-нравственном воспитании молодежи. В статье изложены роль семьи в становлении ребенка как личности и исследования о семейном воспитании выдающихся зарубежных педагогов.

Ключевые слова: семья, народная педагогика, нравственность, семейная культура, воспитание, семейное воспитание, педагогическая культура родителей.

The family as the most important value in the life of each person occupies a special place in the spiritual and moral education of the youth. The article describes the role of the family in the development of the child as a person and researches on the family education of outstanding foreign educators.

Key words: family, folk pedagogy, morality, family culture, upbringing, family education, pedagogical culture of parents.

Учурда билим берүү системасында үй-бүлөлүк тарбия, жаштарды үй-бүлөлүк турмушка даярдоо, анын коомдук жашоодогу ролун, маани-маңызын түшүнө билүү көйгөйү актуалдуу бойдон калууда.

“Үй-бүлө ар дайым коомдун негизи болот” - деп О. Бальзак белгилегендей үй-бүлө, элдик педагогика жөнүндө сөз кылууда анын дин, максат, кызмат жана тарбиялоо жолдору жөнүндөгү диний түшүнүктөр менен бирге өнүккөндүгүн эске алышыбыз керек.

Православдык диндин гана эмес, ар бир диндин милдети адамдын рухуна багытталып, адамдын жүрөгүн жаман ойлордон, амалдардан жана сезимдерден арылтууну максат көздөйт. Адам өлүм менен бетме-бет келгенде анын руху Кудайдын алдында таза жана аруу болуп көрүнүү үчүн татыктуу жашашы керек.

Белгилүү бир айырмачылыктарга карабастан тарбиялоонун эки жолу тең (элдик жана диний) үй-бүлө, жакшылык жасоо, жамандык, бактылуулук, ж.б. касиеттерге орун берген жалпы адамзаттык моралдык баалуулуктарга багытталган.

Мугалимдин ата-энелер менен иштөө маселелери абалтан эле көрүнүктүү педагог-ойчулдардын көңүлүн буруп келген. Бул багытта иш жүргүзүп келишкен чет элдик чыгаан педагогдордун катарына

Я.А. Коменскийди, И.Г. Песталоццини, А. Дистервегди, орус педагогикасын негиздеген К.Д. Ушинскийди кошсок болот.

Я.А. Коменский тарыхта биринчи жолу таалим-тарбия ишин илимий жактан негиздөөнү колго алып “Энелер мектебинин” долбоорун иштеп чыккан. Ал алты жашар балага үй-бүлөсү адеп-ахлактык туруктуу негиздерин билдире баштоосу жана айлана-чөйрөдөгү элементардуу чындык тууралуу маалымат берүүсү тийиш деп эсептеген. Бул үчүн анын ою боюнча, эки каражат пайдалуу: биринчиден, ата-энелер менен мектеп өздөрүнүн милдеттерин жакшы билиш үчүн багыт катары көрсөтмө китеп жазылышы зарыл. Мында бала чагында эмнелерди үйрөнүүсү, кандай жолдор менен жана кандай шартта маанилүү иштерге аралашуусу керектиги так жазылышы абзел. Экинчиден, энелик мектепте пайдалуулукту шарттап турган экинчи китеп болууга тийиш. Ал китеп балдардын өзүнө түшүнүктүү болгон сүрөттөр менен жабдылышы керек. Энелик мектеп үчүн окуу куралы сүрөттүү китеп жазылган. “Улуу дидактика” сыяктуу эле, бул ата-энелерге жана мугалимдерге арналган.

Улуу чех педагогу балдарды тарбиялоо ишинде мектеп менен үй-бүлөнүн ортосундагы байланыш-алакаларынын зарылдыгын эске алуу менен, мындай деп жазат: “Көп түрдүү эл арасында ар кандай болушу ыктымал, айрым ата-энелер балдарды тарбиялоого мүмкүнчүлүктөрү бар болсо, айрымдарынын бош убактыларынын жоктугуна байланыштуу балдарга көңүл буруу мүмкүнчүлүктөрү жетишпейт. Ушуга байланыштуу көпчүлүк ата-энелер балдарын окутуп тарбиялоо үчүн атайын даярдыктары бар адамдарга ишенип тапшырышат” [2].

Швейцариянын чыгаан педагогу жана ойчулу И.Г. Песталоцци ата-энелердин балдарга тийгизген таасирин айрыкча жогору баалаган [2].

Ал баланын жымжырт “Жылуу уя” өзгөчө күчтүү таасирин тийгизген энелердин эмгегин жогору баалайт. Педагог эненин балага жасаган адеп-ахлактык тарбиясындагы негизги жана зарыл каражаттарды көрө билген.

И.Г. Песталоцци адам жашоосундагы көпчүлүк жамандыктарды үй-бүлө очогунун бузулушунун себептери катары карайт. Француз революциясынын натыйжасында көптөгөн үй-бүлөлөрдү байкоодон улам, ал ушундай жыйынтыкка келген. “Лингард жана Гертруда”, аттуу эмгегинде өз балдарды тарбиялоону уюштуруу аркылуу дыйкандардын жашоо-турмушун жакшыртуу жолдорун көрсөтөт [8]. Ушул жана башка эмгектеринде коом менен үй-бүлө, мек-

теп жана үй-бүлө алака-байланыш маселелерин чечүүгө аракет жасаган. Мугалимдерди дал ушундай ишмердүүлүккө даярдоону уюштурууда И.Г. Песталоццинин эмгеги зор. Элдин маданий салттарынын духуна сугарылган эне тилиндеги элдик мектептерди түзүү швейцариялык улуу педагог И.Г. Песталоццинин педагогикалык ишмердүүлүгүнүн башкы максаты болгон. Анын ою боюнча мектептеги билим берүү, тарбиялоо иши элдик, үй-бүлөлүк маданиятка негизделбесе, акыры келип адамдардын жан дүйнөсүндөгү жасалмалуулукту, жардылыкты пайда кылат.

И.Г. Песталоцци көбүнчө карапайым, жөнөкөй үй-бүлөлөрдүн таалим-тарбия тажрыйбаларында калыптанган балдардын адеп-ахлак маданиятын, эмгекке жөндөмдүүлүгүн, дене күчүн, акыл-эсин өстүрүүгө багытталган элементардык эреже-жоболорду өзүнүн баарына белгилүү болгон башталгыч билим берүү теориясын иштеп чыгууда устаттык менен пайдаланган. Ошентип, ал карапайым элди илимге, ал эми илимди элге жакындаштырууга далалат кылган, ал тургай жөнөкөй эле дыйкан эне өз баласын өзү окутуп алууга ылайыкташтырылган “Энелер үчүн китеп” деп аталган колдонмо да жазган. Гуманист-педагог баланын бакыбат өсүп-өнүгүүсү үчүн табигый ата-энелик мамилени, мээримди эч нерсе менен алмаштыргыс гүлазык катары караган. Ал көбүнчө жетим балдар менен иштегендиктен, мектепте дайыма үй-бүлөдөгүдөй мамилени, табигый жылуулукту сактоого аракет кылган. Өзүнүн бул тажрыйбасы жөнүндө эмгектеринин биринде мындайча эскерет: “Таңдан кечке алардын арасында болдум. Алардын дене бою, жан дүйнөсү үчүн жагымдуу болгондордун бардыгы менин колумдан жаралып жатты. Зарыл болгон колдоо менен көмөктү, аталык акыл-насаат кептерди да алар менден алып турушту. Колубузга колубуз биригип, көзүбүзгө көзүбүз кадалып турду. Ыйласак бирге ыйлап, күлсөк чогуу күлүп, бирге оокаттанып, бирге ичип-жедик. Алардын саламат кезинде башында, сырчоо кезинде кашында турдум [7]”. Ошентип, И.Г. Песталоцци элдик педагог-тарбиячы болуунун чыныгы үлгүсүн көрсөткөн.

И.Г. Песталоццинин практикалык ишмердүүлүгүн жогору баалаган немец педагогу А. Дистерверг мындай деп жазат: “Анын таасири Швейцарияга гана эмес, бүтүндөй Германияга, андан да тышкары жерлерге таралды, эл үчүн тарбиялык мекемелерди жараткандыгына ага терең ыраазычылык билдиребиз. Мугалим институттары анын руху менен азыктанып жатышат”. Улуу устатынын жолун уланткан А.Дистерверг болочок мугалимдердин теориялык жана практикалык даярдыктарынын ортосундагы ажырагыс байланыштарды, элдин мектептерде жалпы билим берүүнүн кеңири зарылчылыктарын, анын маңызында кесиптик-педагогикалык багыттуулук жаткандыгын ишенимдүү далилдеген. Мугалимдерди даярдоодо алардын өзүн-өзү таанып билүүсүнө өзгөчө маани берген. “Мугалимдин өзүн-өзү таануу-

су тууралуу” – аттуу макаласында А. Дистерверг: “Мугалимдин өзүн-өзү таануусу окуучулар менен ата-энелерге туура мамилеси.

Берилген мугалим – ата-эненин эң мыкты, эң ишенимдүү досу. Ал алардын тааныбастыгын да, сыйлабастыгын да, ал гана эмес туура эмес мамилесин да көтөрөт.

Алар өздөрүн мыкты алып жүрүүнү билишпейт, аларда жакшы нерселерди ойлоо жана сезүү жетишпейт. Мейли, элдер бардыгын көрө алышпаса да, мен өзүм жана өзүмдүн мугалимиме ишенимдүү бойдон кала беремин” - деп айткан [1].

А. Дистерверг балдарды тарбиялоодо алдыңкы звено катары мектеп менен мугалимдин ролун баланын инсан болушундагы үй-бүлөнүн таасир аракетинен аныктоо керектигин карап чыккан.

XVII-XVIII кылымдардагы прогрессивдүү көз караштагы педагог-ойчулдардын педагогикалык негизги багыттарында мектептерде демократиялуулукка умтулуулар, чыныгы идеяларды колдоо, билим берүүнүн турмуштук пайдалуулуктары, баланын ар тараптан өнүгүүшүнө кам көрүү, ата-энелердин таасиринин чоң ролу ж.б. маселелер пайда болгон. Психологиялык-педагогикалык адабияттарды карап көрсөк, үй-бүлө коомдун органикалык бөлүгү катары аны менен диалектикалык карым-катнашта тураарына, элдин руханий турмушун, маданиятын, үрп-адатын, салт-санаасын, социалдык маданиятына адамдын балалык чагына канчалык терең сүңгүгөн сайын анын милдеттерди аткарууну, материалдык өндүрүшкө катышууну, коомдун материалдык жана маданий талаптарын өнүктүрүүнү жана калыптандырууну, балдардын төрөлүшүн жана тарбияланышын шарттап тураарына күбө болобуз.

XIX кылымдын экинчи жарымындагы билим берүүнүн орус прогрессивдүү ишмерлеринин (К.Д. Ушинский, И.Н. Ульянов, В.П. Вахтерев) эмгектеринде үй-бүлөлүк жана коомдук тарбиянын кийинки педагогикалык өнүгүшү улантылган.

К.Д. Ушинский: “Өз милдетин аткарууга атайын даярдалган жакшы насаатчылар жетишпейт” - деп белгилеген [10]. Ал баштапкы билим берүү үчүн квалификациялуу адистерди педагогикалык жогорку окуу жайларында гана даярдоого болооруна терең ишенген. “Насаатчынын окутуу ишмердүүлүгүнүн деңгээли канчалык төмөн болсо, б.а. ал эл массасынын жана адамдын балалык чагына канчалык терең сүңгүгөн сайын жакшы тарбиячы болушу жана бир гана өзүнүн билимин байытуу менен гана эмес, бардык тарбиячылардын акыл-эстик, нравалык мүмкүнчүлүгүн эске алышы керек” - деп жазган [9].

Улуу педагогдор элдин турмуш шартын, кызыкчылыгын жакшы билип, айыл калкынын руханий талаптарын түшүнүшү, балдарды окутуу аркылуу дыйкандардын чарбаларын жакшыртууга жардам бериши керек деп эсептеген. Анын негизги камкордугунун бири – тарбиячы-педагогдор жана ата-энелер арасында педагогикалык билимди жайылтуу болуп саналат. Ал акыйкаттык менен мындай деп жазган:

“Тарбия искусствосунун бир өзгөчөлүгү дээрлик бардыгына тааныш жана түшүнүктүү, ал тургай айрым бирөөлөргө жеңил иш катары сезилген сайын адамдардын теориялык жана практикалык жактан ошончолук аз тааныштыгында. Тарбия ишинде чыдамкайлык талаптарын бардыгы билишет, айрымдар бул үчүн тубаса жөндөм жана шык керек деп ойлошот. Бирок, булардан башка да атайын билимдин зарыл экендигине айрым адамдардын көзү жетти” - деп айткан [9].

Советтик педагогика өзүнүн калыптануу жылдарында жаңы турмушту куруу шарттарында мектеп менен үй-бүлөнүн, коомчулуктун байланыш маселелерин активдүү түрдө иштеп чыгууну баштаган. Турмуш көрсөткөндөй, бул татаал маселе дайыма эле туура чечилген эмес. Атап айтканда, 1920-1930-жж. коомчулуктун ролу көпчүлүк учурда ашкере бааланып турган. Мисалы, белгилүү бир агым пайда болуп, анын өкүлдөрү “педагогика чөйрөсүн” түзүүнү жакташкан. Мунун аркасы менен “макро-чөйрөнүн” материалдык өндүрүштүн таасирин изилдөө каралган. Бул багыттагы педагогдор мектептин маанисин төмөндөтүүнү, турмуш агымына сиңип кетүүгө чакырууну көздөшкөн. Социалисттик курулуштун тажрыйбасы бул терс аракетти жокко чыгарган.

Мектеп база гана болбостон, өсүп келе жаткан муундарды тарбиялоонун, уюштуруунун, багыт берүүнүн жана коомдук чөйрөнүн комплекстүү таасирин багыттап турган борбор менен инсанды бардык тараптан калыптандырууга тарбиялоо маселеси ийгиликтүү чечилгенин турмуш көрсөттү.

Азыркы учурда мектептер үчүн Н.К. Крупскаянын үй-бүлөнүн тарбиясын жетектөө багытындагы тарбия маселесин чечүүдөгү педагогдун ролу жөнүндөгү ойлору чоң мааниге ээ. Ал “Тарбия жөнүндө” - деген эмгегинде “Педагогдордун кадыр-баркы, аброю бааланып, мугалимдерге кеңешчи катары ойлоорун бөлүшкөн. Коомдук жана үй-бүлөлүк тарбиянын ортосунда байланыш пайда болгон” - деп жазган [5]. Н.К. Крупская ата-энелер комитетинин ишине болгон мугалимдин жетекчилик стилинин өзгөчөлүгүн белгилеп, ал укук бузгандарды талкуулоо менен гана чектелбестен, жалпы күч менен канткенде, мугалимдер мектепте, үй-бүлөдө окутуу жана тарбиялоону жакшыртуу керектигин ата-энелер менен бирдикте иштөө керектигин сунуштаган: “Азыркы учурда калктын маданий деңгээли бир кыйла жогорулады, андыктан, ата-энелер активдери, мектепте мугалимдерге жардамдашуу менен окуучулардын жетишүүсүн жогорулатууда, аларды тарбиялоону жакшыртуу үчүн мугалимдерге жардам көрсөтө алат” - деп жазган.

Мына ошондуктан, жогоруда келтирилген изилдөөлөр ата-энелер менен мектептер ортосундагы тыгыз байланыш болгон учурда гана үй-бүлөлүк тарбиянын татаал маселелери чечиле тургандыгын көр-

сөттү. Ушундай учурда гана тарбия практикасында кездешип жүргөн кыйынчылыктарды жалпы күч менен жеңип чыгууга болоору Н.К. Крупскаянын жогорудагы аталган эмгегинде сунушталган [5].

А.С. Макаренко да үй-бүлөлүк тарбия маселесине эбегейсиз зор салым кошкон. “Тарбия деген кенири маанисинде алган социалдык процесс, баланы бардыгы: жаратылыш, чөйрө, окуялар, буюм-тайымдар, бирок биринчи кезекте адамдар, алардын арасында биринчи орунда ата-энелер жана мугалимдер тарбиялайт” - деп жазган улуу педагог [6]. Анын педагогикалык мурасын биздин изилдөөнүн алкагында үйрөнүү бир кыйла принципалдуу шарттарды бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берет. Атап айтканда: үй-бүлөнүн тарбиялоо мүмкүндүгү ата-энелердин максаттуу багытта тарбия ишине болгон түшүнүгүнүн деңгээлине жараша болот, анткени, баланын мүнөзүн ар тараптан калыптандырууга, өнүктүрүүгө көмөк боло турган мамилени жана шартты үй-бүлөдө түзүү керек. Бул багытта мектептердин негизги милдети – ата-энелердин педагогикалык билимин, маданиятын жогорулатуу болуп саналат. Ата-энелерге педагогикалык билимдин белгилүү өлчөмүн берүү менен гана чектелип калууга болбойт. Муну менен катар эле балдарды тарбиялоого байланышкан ыкмаларды, ар кандай чараларды иштеп чыгуулары керек. Ал “Тарбия искусствосунун маңызы – практикадагы мисалдар менен гана окутуп, тарбиялоодо турат” - деп белгилеген [6].

Ата-энелердин педагогикалык маданияты – элдин маданиятынын бир бөлүгү болуп саналат. Ата-энелердин педагогикалык маданиятын жогорулатуу боюнча ишмердүүлүк – бул өзүнчө иш-чаралардын жана методикалык ыкмалардын гана жыйындысы эмес, ал үй-бүлө тарбиясына, ата-энелер менен балдардын өз ара мамилелерине карата бир багыттуу жетекчилик кылуунун үзгүлтүксүз процесси.

Адабияттар:

1. Дистервег А. Избранные педагогические сочинения. 1956.
2. Коменский Ян Амос: Учитель учителей («Материнская школа», «Великая дидактика» и др. произв. с сокращ.). М.: Карапуз, 2009.
3. Коменский Я.А. Материнская школа/Пер. Д.Н. Королькова; Под ред., с вводной статьей и примеч. А.А. Красновского. - М.: Учпедгиз, 1947.
4. Коменский Я. А. Материнская школа / Пер. с нем. М.Н. Воскресенской.- СПб.: изд. ред.журн. "Образование", 1892.
5. Крупская Н. К. О воспитании в семье: Избр. статьи и речи / [Сост. и предисл. Н. И. Стриевской]. – М.: 1962.
6. Макаренко, А. С. О воспитании. – М.: 2003.
7. Песталоцци И. Г. Книга для матерей М.: Карапуз, 2009.
8. Песталоцци И. Г. Избр. пед. соч.: В 2-х т. – М., 1981.
9. Ушинский К. Д. Избр. пед. соч.: В 2 т. М., 1974.
10. Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания //Собр. соч.: В 11т. М. 1950.

Рецензент: к.пед.н. Каранова Т.Н.